

UN TESTIMONI HISTÒRIC DEL BALL DE SANT MARTÍ: LA FOTOGRAFIA DE LA FAMÍLIA MARQUÈS

Jordi Rius i Mercadé

Resum: Aquest article ens descobreix un testimoni gràfic del Ball de Sant Martí d'Altafulla de finals del segle XIX.

La família Marquès conserva un manuscrit de 1890 amb el parlaments del Ball de Sant Martí i una fotografia d'una extraordinària qualitat.

Paraules clau: ball parlat, ball de sant Martí, folklore, Altafulla, Carles Marquès, teatre popular, diables tradicionals.

Abstract: This article reveals a graphic testimony of the Ball de Sant Martí d'Altafulla of the late nineteenth century.

The Marquès family preserves an 1890 manuscript with the parliaments of the Ball de Sant Martí and a photograph of extraordinary quality.

Key words: popular theater, dance of sant martí, traditional devils, Catalonia, Baix Gaià, Tarragona.

El Carles Marquès de Torredembarra ens va fer arribar una fotografia del seu arxiu familiar¹. Es tracta d'una foto antiga d'un ball parlat de tipus hagiogràfic. En un primer moment no sabem de quin ball es tracta. El Carles prové, per part de pare, d'Altafulla i, per part de mare, de la Riera. És el Ball de Santa Margarida de la Riera o el Ball de Sant Martí d'Altafulla? El dubte es va difuminar aviat quan el Carles també ens va fer arribar un llibret manuscrit amb el text del ball parlat d'Altafulla. Vam entendre de seguida que la fotografia presentava part dels seus personatges.

¹ El Carles Marquès és periodista, guionista i escriptor. Ha treballat per diversos mitjans, com ara CatRadio, TVE o l'Avui. Ens va fer arribar la foto el gener del 2020.

El ball parlat de Sant Martí d'Altafulla

Ja hem dit que el Ball de Sant Martí es tracta d'un ball parlat hagiogràfic, representació de teatre popular i tradicional on s'explica la vida d'un sant². En aquest cas s'explica sobretot la vida i miracles del Patró d'Altafulla, un soldat romà que acaba esdevenint bisbe.

Intervenien en la representació els personatges de Sant Martí, son Pare, sa Mare, Santa Tecla, Santa Agnès, Jesús, la Verge, Sant Pere, Sant Pau, Sant Hilari, dos Àngels, el Mossèn, en Paulino, la Dona, dos lladres, quatre soldats, el Capità i el Cardenal.

A la foto hi apareixen, d'esquerra a dreta, de peu, el personatge de la Dona amb el seu fill a qui Sant Martí el ressucita miraculosament. La Dona és representat per un home, una antiga herència que encara conserven dels balls parlats, de quan les dones no podien fer teatre. Al centre de la foto veiem a Sant Martí vestit de bisbe, el Mossèn que el bateja i finalment el Paulino, a qui Sant Martí li cura la vista. Asseguts hi veiem dos diables amb vestits tradicionals que no apareixen als parlaments però que, com en tots els balls parlats, es devien encarregar del llevat de taula i de recitar versos satírics al final de la representació.

² Podeu consultar els llibres dels dos congressos sobre balls parlats:

* Palau, Montserrat; Sunyer, Magí (eds.) Els balls parlats a la Catalunya Nova (Teatre popular català). Tarragona: El Mèdol, 1992.

* Massip, Francesc; Navarro, Pere i Palau, Montserrat (eds.) Teatralitat popular i tradició. II Congrés Internacional de Balls Parlats. Editorial Afers, 2015

Vestuari

A la fotografia hi veiem un vestuari propi dels antics balls parlats, sobretot si ens fixem en el personatge de la Dona i els vestits dels diables. Sabem que la majoria de vestuaris dels balls parlats es llogaven, tal com va passar amb la representació del Ball de Sant Martí de 1935³. I un dels llocs amb més reputació en lloguer de vestuari i sobretot de vestits de diables tradicionals era la ciutat de Reus.

Ens vam posar en contacte amb l'antropòleg Salvador Palomar i li vam fer arribar la foto. Ens va confirmar que els pantalons del diable de la dreta correspondrien amb la peça n° 15249 conservada al Museu de Reus⁴. Aquesta peça és part del fons de vestits de balls de diables provinents de Cal Mallorca, establiment reusenc de lloguer de vestits, en actiu des del darrer quart del segle XIX fins al darrer quart de segle del XX. Aquests establiments llogaven els vestits tant per a grups amateurs com per a festivitats, com el Carnaval o les cavalcades de Reis. A més, fins i tot oferien també els textos per a representacions⁵.

Per tant, creiem que el vestuari de la fotografia va ser llogat a Reus juntament amb els vestits tradicionals dels diables.

El fotògraf

La fotografia ve signada per Pallejà Fotògraf de Tarragona (Annex 1). És una foto d'una qualitat excel·lent. L'estudi Pallejà es va fundar amb Pere Pallejà Domenech (1843-1910). El Pere Pallejà, un dels primers fotògrafs de Tarragona, ja feia fotografia cap a la dècada dels 60 del segle XIX. És reconegut com un fotògraf de prestigi, principalment per les seves fotografies de temes arqueològics i museístics a l'últim quart del segle XIX. El seu fill Pere Pallejà Martí va continuar el negoci familiar.⁶

Representacions del Ball de Sant Martí

Quines representacions hi ha documentades abans del cop d'Estat del 1936? La representació que trobem més documentada és la de 1935. L'Antoni Ramírez i Ballesté i el Centre

³ Antoni Ramírez i Ballesté. El Ball de Sant Martí de 1935. La Tartrana. Número 30. Novembre de 1984. Butlletí del Centre d'Estudis d'Altafulla.

⁴ Consulta i resposta obtinguda de Salvador Palomar el juliol de 2020.

⁵ Per a més informació podeu consultar el catàleg de l'exposició "La festa sota el foc" realitzada pel Museu de Reus el 2017. Hi trobareu una magnífica mostra fotogràfica de vestits centenaris de diables. El podeu trobar a: https://www.museudereus.cat/sites/museudereus/files/blog/festa_sota_el_foc.pdf.

⁶ Per a més informació podeu visitar el bloc de Lluís Bonancia: TarragonaVintage. Hi trobareu força fotografies de l'estudi Pallejà i ben documentades.

d'Estudis d'Altafulla li van dedicar el número 30 de la revista La Tartrana⁷. Hi trobem una introducció explicativa del ball, transcrits els seus parlaments (còpia del 1929)⁸ i la seva música. I això no és tot, inclou un sensacional reportatge fotogràfic d'aquella representació del 1935, degut a Ignasi Sordé Gual. Hi podem veure amb tot detall els personatges i la seva disposició a l'entarimat en plena representació (Annex 2). També hi veiem un vestuari diferent al de la foto dels Marquès i la participació d'intèrprets femenins. (Annex 3)

També hem trobat la notícia d'aquesta representació al *Diari de Tarragona*⁹. Ens explica que la representació feia 30 anys que no se celebrava. I a *El Diluvio*, de Barcelona.¹⁰ (Annex 4)

Vam fer cas a la notícia, vam recular i vam trobar una representació del Ball de Sant Martí l'any 1904. Hi trobem tres notícies de la festa major a la premsa de l'època. Una al *Diario de Tarragona*¹¹ que ens parla de la possible participació dels Xiquets de Valls, els gegants i nans del Cós del Bou i la representació del Ball de Sant Martí. (Annex 5).

La Vanguardia ens detalla el programa d'aquella festa major. Ens anuncia que se celebraran tres representacions del Ball de Sant Martí¹². El diari *La Cruz*¹³ explica que es van executar diverses representacions del ball parlat i que va emocionar al públic. (Annex 6).

De moment, no hem trobat a la premsa cap notícia més reculada que faci esment d'una representació del Ball de Sant Martí al segle XIX però a la revista la Tartrana se'ns diu que la tradició oral explica que es va representar el 1895: “*El que sí que podem dir sense por d'equivocar-nos és que és un Ball centenari, i que s'havia representat l'any 1895 (si les informacions orals no fallen)*”¹⁴.

El llibret de la família Marquès

El llibret amb els parlaments del Ball de Sant Martí que ens va fer arribar en Carles Marquès data de 1890. Ho posa ben clar a la primera pàgina: “*Baile de San Martin*

⁷ Antoni Ramírez i Ballesté. El Ball de Sant Martí de 1935. La Tartrana. Número 30. Novembre del 1984. Butlletí del Centre d'Estudis d'Altafulla.

⁸ Uns anys abans, el 1981, el Joan Carnicer i Torrent i la Cinta Asensio i Navarro van publicar en un llibret els mateixos parlaments del 1929 (extrets d'una còpia manuscrita del mateix any conservada per Ramon Pijoan Milà). (Ball de Sant Martí. «Nadal a l'abast» N° 2. Altafulla).

⁹ *Diari de Tarragona*, 16/11/1935.

¹⁰ *El Diluvio*: diario político de avisos, noticias y decretos: Año 78, no. 274. 16/11/1935.

¹¹ *Diario de Tarragona* 08/11/1904.

¹² *La Vanguardia* 11/11/1904.

¹³ *La Cruz*, diario Católico 19/11/1904. Notícia localitzada per Pau Plana i Parès.

¹⁴ Antoni Ramírez i Ballesté. El Ball de Sant Martí de 1935. La Tartrana. Número 30. Novembre del 1984. Butlletí del Centre d'Estudis d'Altafulla.

patron de Altafulla. Año 1890". (Annex 7). Hem comparat els parlaments del llibret amb la còpia del 1929 que va publicar el Centre d'Estudis d'Altafulla i no difereixen gaire. Els parlaments són en castellà, molt típic dels balls parlats sobretot de temàtica religiosa o guerrera, degut a les prohibicions de la llengua catalana.

Al final del llibret hi trobem la signatura del transcriptor: Isidre Marquès, el besavi del Carles Marquès. Els caps de colla dels balls parlats i els seus intèrprets acostumaven a tenir llibrets que es copiaven a mà. (Annex 8)

No sabem en quin any exacte va néixer l'Isidre però la família intueix que entre els anys 1860 i 1864. Sabem del cert que es va casar el 1882 i va tenir el primer fill el 1885. Per tant, el 1890 devia tenir entre 26 i 30 anys d'edat. Podria ser perfectament un dels balladors del Ball de Sant Martí d'aquella època.

La família no conserva cap altra imatge seva d'aquella època però segurament és un dels balladors que apareixen a la fotografia del Ball de Sant Martí. Per tant entenem que aquesta fotografia la podem datar entre 1890 i 1895, tant per l'edat del besavi Isidre com per l'època del fotògraf Pallejà.

Agraïments: Carles Marquès, Pau Plana, Salvador Palomar, Ricard Ramon, Lluís Bonancia, Daniel Vilarrubias, Joan Carnicer.

Annexos

Annex 1. Fotografia amb el marc de Pallejà Fotog. Tarragona

LA TARTRANA

· RECULL DE COSES NOSTRES ·

butlletí de règim interior del
CENTRE D'ESTUDIS D'ALTAFULLA

ANY VI 2na època. Altafulla, novembre del 1984.

núm. **30**

C.L.T. 1989-1993. Imprimeix: ARTYPLAN Terrassa

EL BALL DE SANT MARTÍ DE L'ANY 1935

Aprofitant l'època de l'any en que ens trobem, i més concretament al voltant de la nostra Festa Major, coincidint amb el Patró de la Vila, Sant Martí, mai millor per fer sortir el número d'aquesta Tartrana amb el «Ball de Sant Martí» de l'any 1935.

Ja ha passat quasi bé mig segle des que, per dansa vegada a la Vila, fou representat aquell Ball. Ten sols pocs anys després es tornà a fer, encara que ja no tingué el mateix ressò de l'anterior, be perquè en el 1935 feia molts anys que no es veia, be perquè la gent sentia els efectes de tot allò que representa i comporta haver viscut una guerra. A més, també hi va influir el que els nois que s'eren representat el primer Ball, després foren cridats per cumplir el servei militar i quan es féu aquest no es trobaven a la Vila, el que comportà que la gent de més edat haguessin d'ocupar el seu lloc. El que sí és cert, és que aquest ja no tingué l'impacte del primer.

Aquest Ball, així com d'altres que es representaven en diversos pobles de la rodalia, normalment anaven encaminats, o tenien com a protagonista el Patró del poble, tal és el cas de: Santa Magdalena, a la Nou; Sta. Rosalia, a Torredembarra; Sta. Margarida, a la Pineda; Sant Martí, a Altafulla, i el del Sant Crist a Salomó entre d'altres. El de Salomó és l'únic que ha perdurat al llarg dels anys, i fins i tot avui continua representant-se.

El nostre Ball es venia escenificant cada quaranta anys; així i tot no podem constatar quan es va fer per primer cop o quina foren els seus arrelaments. El que sí podem dir sense por d'equivocar-nos és que és un Ball centenari, i que s'havia representat l'any 1695 (si les informacions orals no falien).

El Ball, en el seu conjunt, era de caràcter religiós al voltant del Sant, encara que al llarg del text s'afegí alguna sàtira o dita profana.

Visita general de l'escenari: al fons, els músics. (Aquesta foto, i la resta, són de l'arxiu d'Ignasi Sorribes Gual).

Annex 2. Portada de La Tartrana. Antoni Ramírez i Ballesté. El Ball de Sant Martí de 1935. La Tartrana. Número 30. Novembre del 1984. Butlletí del Centre d'Estudis d'Altafulla. Amb fotografia de tots els personatges del ball parlat dalt l'enterimat en plena representació.

La Dona i el Mossèn

El Paulino, al centre de l'imatge

Annex 3. Detalls dels intèrprets de 1935. Fotografies d'Ignasi Sordé Gual. *La Tartrana*. Número 30. Novembre del 1984. Butlletí del Centre d'Estudis d'Altafulla.

A Altafulla
Aquesta dies ha celebrat la seva festa major el veí poble d'Altafulla. Cal remarcar la representació de l'anomenat Ball de Sant Martí, després de 30 anys que no se celebrava, i també l'assistència del Comissari de la Generalitat, presidint-lo, a l'ofici solemne a honor del Sant.

— Estos días ha celebrado el vecino de Altafulla su fiesta mayor. Hacemos resaltar, de la misma, la representación del llamado baile de San Martín, después de treinta años que no se celebraba, y la asistencia del comisario de la Generalidad al oficio solemne en honor del santo, presidiendo el acto.

Annex 4. *Diari de Tarragona*, 16/11/1935. *El Diluvio*: diario político de avisos, noticias y decretos: Año 78, no. 274. 16/11/1935

Segun nos participan desde Altafulla, las fiestas que se celebrarán este año en aquel pueblo en honor de San Martín, prometen revestir inusitada solemnidad, empezando el próximo jueves, día 10, y terminando el lunes.

Darán principio las fiestas, echando las campanas al vuelo y disparando varias salvas de morteretes.

Durante las mismas, en la iglesia parroquial se celebrarán solemnes completas, divinos oficios y una lucida procesión, habiendo sido ofrecido el pendón principal al general Sr. Salazar, quien ha delegado a su hijo D. Isidoro para que le represente en aquel edificante acto.

Al objeto de dar mayor esplendor a las fiestas, los vecinos de la calle del Cos del Bou han cedido los gigantes y cabezudos.

Parece que también figurarán en el programa las *collas dels Xiquets de Valls*, el baile popular de San Martín, ramillete de fuegos artificiales, dianas y serenatas, en la que tomarán parte las dulzainas y tamboriles, una acreditada música de Vilafranca del Panadés contratada al efecto y para amenizar los bailes de sociedad que se celebrarán en el café Nuevo y en un entoldado que se celebrará con todo lujo en uno de los puntos más céntricos de la población.

Son varias las familias de Barcelona y esta ciudad que se proponen concurrir a las citadas fiestas, que prometen ser de las que se guardan grato recuerdo y que estarán a la altura de las de los años anteriores.

Annex 5. *Diario de Tarragona* 08/11/1904. *La Vanguardia* 11/11/1904

Desde Altafulla (Tarragona)

5 noviembre 1904.

Señor director de La Vanguardia.

Los días 10, 11 y 12 del actual celebrará su fiesta mayor la villa de Altafulla en honor de su patrón San Martín, con los siguientes festejos:

Día 10: Al mediodía, gran repique general de campanas y salva de morteretes anunciarán al vecindario la vigilia de dicho santo.

A las ocho de la noche saldrá de la Casa Consistorial el Ayuntamiento acompañado de las dulzainas, ananos, gigantes y el tradicional «Bail de Sant Martí», siendo saludados al entrar en la plaza de la Iglesia con una salva de 20 cañonazos, cuyo cañón y lince de bengala corre a cargo del pirótecnico de Reus señor Morgades.

Una vez en la parroquial iglesia, se cantarán solemnes Completas al órgano.

Cercadas éstas, el Cabildo municipal, con su acompañamiento, regresará a la Casa de la villa.

Acto seguido dará principio sobre el tablao destinado al efecto el «Bail de Sant Martí» representado por varios jóvenes de la población.

Día 11: Festividad de dicho santo, al despertar se oirá salva de morteretes, paucelle por las dulzainas, «Bail de Sant Martí», cabezudos y gigantes.

A las diez: Con asistencia del Ayuntamiento se cantará en la iglesia parroquial la misa del maestro Gomis por una orquesta de Vilafranca del Panadés, oficiando el Rdo. doctor cura párroco y ocupando la sagrada cátedra el inteligente orador sagrado Rdo. Fabio Ferré.

Terminadas los santos oficios regresará a las Casas Consistoriales, acompañada, como antes hemos dicho, por la Corporación municipal; acto seguido volverán los jóvenes a representar dicho «Bail de Sant Martí».

A las cuatro de la tarde: Solemne víspera.

A las cinco: Saldrá de la iglesia la procesión, recorriendo las calles siguientes: Plaza de la Iglesia, Lugar, Placeta, Alta, Moción, Baja, San Martín, Pozo, Borne y regreso a la iglesia, habiendo sido ofrecido el estandarte al comandante general de artillería de esta región don Manuel de Salazar y Alegret.

A las nueve se disparará en la calle de San Martín un bonito castillo de fuegos de artificio por el acreditado pirótecnico señor Morgades.

A las diez, serenatas en la plaza de la Constitución por la misma orquesta; después de éstas tendrá lugar el baile público en el entoldado del café Nuevo.

Día 12: Al despertar el alba, salva de morteretes y las danzas recorrerán las principales calles de la población.

A las diez, se celebrará oficio de difuntos cantándose la misa de «Requiem» por la mencionada orquesta, oficiando el Rdo. don Joaquín Borras, hijo de la población, estando a cargo la oración fúnebre del mismo orador Rdo. Ferré, saliendo el municipio.

Como el día anterior, se representará el «Bail de Sant Martí» en la plaza de la iglesia. En todas las entradas y salidas que hará el Ayuntamiento en la santa iglesia se dispararán los cañonazos de retórica.

Por la tarde y noche, bailes públicos y de sociedad.

También se hacen gestiones para contratar los «Xiquets de Valls».

El correspondiente.

De Altatulla

Apesar de las dificultades que ofrecía la crisis económica por qué atraviesa este vecindario y de otras que la Providencia de Dios se ha cuidado de desvanecer, la fiesta mayor de este año ha resultado por demás espléndida.

La dignísima Corporación municipal, presidida por el no menos digno señor Alcalde, asistió á todos los actos religiosos.

El oficio, celebrado por nuestro celoso Párroco Dr. Vilaró, asistido de los hijos de Altatulla Rdos. D. Joaquín Boronat y D. José Garriga y del Párroco de Tamarit, resultó digno del Santo, que con tales cultos se festejaba.

Las espaciosas naves del templo estaban ocupadas por multitud de fieles que oyeron con atención el hermoso panegrico de San Martín, que con palabra llena de unción les predicó el ilustrado Párroco de Santas Creus. En el acto de la adoración de la reliquia del Santo, admiró sobremanera la compostura y arte con que lo hicieron los individuos que formaban parte del «Ball de San Martí».

La procesión fué lucidísima. Abriánla los gigantes y enanos, cedidos galantemente por los vecinos del Cos del Bou, de esa ciudad, seguidos de dos larguissimas filas de fieles con sendas hachas ó blandones. En representación del excelentísimo señor General D. Manuel de Salazar, llevaba el estandarte de San Martín su simpático hijo D. Isidoro acompañado de los Sres. Vilá abogado y Miracle, del Comercio. Gracias á los reverendos señores sacerdotes de Tamarit, Poble de Montornés, Espluga Calva y otros de Valls y Tarragona, que se dignaron honrarnos en esta fiesta, por lo que mira á la asistencia del clero, fué nutrida cual no se había visto desde muchos años.

Durante el día se representó varias veces el «Ball de San Martí» con tal maestría, que enterneció hasta hacer saltar lágrimas á la inmensa muchedumbre que escuchaba con religiosa atención.

Un vistoso ramillete de fuegos artificiales puso remate á tan hermosa fiesta.

Dícese que hay deseos y probabilidades de que se repita el año que viene. Así sea.—El Corresponsal.

Annex 6. *La Cruz*, diario Catolico 19/11/1904

(53)

Pedro

Sube a la gloria el Martin
el hijo ~~que~~ aqui traigo la vida
el has tus palabras suyas
Son todas de serafin

el Angeles

Suben al cielo los justos
a gozar la gloria eterna
Y se quedan los injustos
a pecar en la tierra

Cardenal

Ha muerto el buen Martin
Lo mismo que angel amado
Tiene por cama cenizas
De cilicioran sin fin
De estofulla moradores
En paz y salud vivamos
De que celebrar podamos
La fiesta con mas honra

(Fin)

Isidro el Barquero

Annex 8. Signatura de l'Isidre Marquès. Llibret de la família Marquès